

## گزارشات

### پنج ساله

## سفارت ایران در لندن

۷

شیخ محسن خان مشیرالدوله ۱۲۸۳ تا ۱۲۸۸ - ق

امتیاز بانك . راه آهن . معادن . انحصار تنباکو .

( سابقه فعالیت رویتر برای تحصیل امتیاز در ایران )

بعد از مسائل مربوط به خلیج فارس و بنادر و جزایر آن و حقوق ایران در شط العرب و دهانه خلیج و جزایر بحرین یکی از مهم ترین و مفصلترین مطالبی که در گزارشات پنج ساله وزیر مختار ایران در لندن بوزارت خارجه ایران منعکس است . موضوع عقد قراردادهائی که برای احداث راه های آهن وشوسه و درخواست تأسیس بانك در ایران و اجازة بهره برداری از معادن و جنگلها می باشد ...

در این قسمت از گزارشات حاج شیخ محسن خان جریان مراجسه سرمایه داران و بانکداران انگلیس را برای تحصیل امتیاز دایر کردن شعبه بانك در ایران شرح داده و فشار و اصرار دولت انگلیس در این زمینه و تهدید به اینکه چون طبق مقررات فیما بین موجود میان دو کشور تجار و سرمایه

داران انگلیس حق دارند بهرگونه معاملات مجاز تجاری در ایران اشتغال ورزند و دایر کردن بانک نیز که از عملیات صرافی است جزء حقوقی است که به اتباع انگلیس اعطاء شده است تقاضای موافقت با پیشنهاد تأسیس بانک در ایران را داریم ... وزیر مختار ایران در ضمن گزارشات خود جریان مراجعه و گفتگو و پیشنهادات آنان را به تهران منعکس ساخته است . . . .  
و همچنین در خصوص امتیاز ایجاد خط آهن در نقاط مختلف ایران و حتی ایجاد راه آهن سرتاسری که از راه روسیه و قفقاز تا کرمان و سیستان و بلوچستان ادامه داشته و راه آهن اروپا را به هندوستان متصل سازد نیز پیشنهاداتی بوزیر مختار ایران تسلیم گردیده است .

این نقشه بعدها که راه آهن سرتاسری کشور عثمانی از کنار دریای سیاه تا بصره و در دهانه شط العرب و خلیج فارس احداث گردید انگلیسها را متوجه استفاده از راه آهن مزبور ساخت و به دلائل سیاسی از احداث راه اروپا - هندوستان که از راه روسیه و سرتاسر خاک ایران عبور مینمود منصرف شدند ...

انعقاد قرارداد راه آهن حضرت عبدالعظیم که سه بار با کمپانیهای مختلف تنظیم و پس از مدتی لغو گردید با طرح قرارداد آن به امضاء و موافقت دولت ایران هم رسید ولیکن اجرای آن موقوف شد از جمله کارهایی است که در این زمینه بوسیله شیخ محسن خان مشیر الدوله در مأموریت لندن انجام شده است.

نکته مهمی که از نظر تاریخ ایران روشن شدنش اهمیت فوقالعاده دارد نقش حاج شیخ محسن خان معین الملک (مشیر الدوله) در کار « امتیازنامه رویتر » است ... که مورخین قدیم و جدید عموماً مذاکره با بارون جولیس رویتر و نمایندگان او و طرح امتیازات مورد تقاضای وی و گفتگو در اطراف شرایط آن امتیازنامه و تنظیم و اعطای آنرا یکجا به ابتکار حاج میرزا حسین خان قزوینی مشیر الدوله سپهسالار اعظم و پادرمیانی میرزا ملکم خان ناظم الدوله بحساب آورده اند . در حالیکه بشرح گزارشات سفارت

ایران در لندن بارون جولوس رویتر اول بار باشیخ محسن خان متمد الملك وزیر مختار ایران شناسائی پیدا کرده و وارد گفتگو گردیده است و اولین پیشنهاد او به ایران دائر کردن خبرگزاری مخصوص و تهیه و ارسال اخبار مربوط به ایران یا اخباری که با منافع دولت ایران بستگی دارد برای اطلاع ناصرالدین شاه بوده است و سپس تقاضای تحصیل امتیازنامه ایجادراه آهن و بهره برداری ازمعادن سراسر ایران و بهره برداری از جنگلها را از ایران نموده است و سالها بعد انحصار خرید و توزیع داخلی و صدور توتون و تنباکوی ایران و تأسیس بانک در تهران و چند شهر مهم ایران را مطرح ساخته که سرانجام موفق باخذ امتیازبانک شاهنشاهی و دایر ساختن آن بانک باحق انحصاری نشر اسکناس گردیده است. که بهتر است موضوع را باملاحظه قسمت هائی از گزارشات شیخ محسن خان متمد الملك ( مشیر الدوله ) دنبال کنیم :

د ساوالانخان پنج سال قبل همراه بارون هرژنمسوای بجهت قرارداد امر بانک از جانب کمپانی معروفی بایران آمدند . اوقاتی بود که فدوی بجهت فقره کشتی و راه آهن و اکتیاع اوضاع ضرابخانه مأمور شده بود در تبریز آنها را ملاقات نموده البته در خاطر بندگان عالی است که از تبریز بحضور باهرالنور عرض نمودم که بارون هرژ شخص معتبر و از جانب کمپانی می آید ولی ساوالانخان مردکار نیست و از جمله اشخاصی است که بی پول میگردد تا کلاه که را بردارد و به اصطلاح فرنکیها این قبیل اشخاص را « آوانتیره » و به اصطلاح عوام خودمان « چاچول و چاچی ! » می گویند ... چنانکه چهارسال است قرارنامه ای با اولیاه دولت علیه در باب ساختن راه شوسه آذربایجان مبادله کرده و تا حال اثری ظاهراً نشده ... در این مدت در پاریس و لندن پی تنخواه میگردد و کسی اقدام نمیکند و در همه جا خود را مأمور دولت علیه و حامل اختیارنامه دولت در خصوص قرارداد بانک و راه آهن شهرت داده است . چنانکه این چند روز با چند نفر اهل معامله در باب راه آهن گفتگو کرده ام و همه گفتند ساوالان خان از جانب

دولت ایران اختیار و حق امتیاز دارد و با وجود آن اختیار و امتیاز نمی-  
توانیم اقدامی بکنیم ...

اکنون که وعده قرارنامه راه شوسه او منقضی شده است بهتر است که  
بطلان آن را به مشارالیه اعلان فرمایند و تا آسوده شده و از پاره ای خیالات  
بیافتد و بعد از آن در یکی از روز نامه ها انتضای مدت امتیاز و بطلان  
قرارنامه آنرا میثوان منتشر نمود تا راه مفاسد آن نیز مسدود شود ...

مدت سه چهار سال است که جمعی از اهل معامله انگلیس بجهت ترویج  
و تسهیل تجارت هندوستان با ایران بخیال بنای صرافخانه در دوسه نقطه  
ممالک ایران که عبارت از تهران و تبریز و بوشهر باشد افتاده در کار بودند  
تا در این اوقات اسباب و تنخواه آنرا فراهم آورده اند و میخواستند روانه  
ایران شوند آمدند و با کمترین در این باب گفتگو کردند . فدوی گفتم بدون  
اجازه رفتن شما بیحاصل است ... گفتند عمل ما تجارت است و به حکم عهد  
نامه تجارتی حق داریم در ایران تجارت خانه باز کنیم که هم ما منفعت ببریم  
و هم خدمت به دولت و مملکت ایران کرده باشیم که دست تجار باز و تجارت  
وسعتی پیدا کند تا حاصل آن عاید دولت و مملکت گردد . اگر دولت اجازه  
دهد که قدری زیادتیر از تنخواه موجود سند بخرج رود (۱) مایه تشویق و  
امتیاز میشود و الا چنانکه تجار بزور مال خود را نمیفرشند :  
ما نیز در قبول بلیط تکلیفی بکسی نداریم به اعتقاد فدوی اگر  
اطمینان از اعتبار خود بدهند یعنی اگر وجه را موجود بنمایند راه مسدود  
بلکه متضمن نتایج مستحسنه کلیه است . خصوصاً بحالت حالیه مالیه مملکت

۱- قدری زیادتیر سند بخرج برود : ... اولین لفاقه تحصیل اجازه  
نشر اسکناس است که سرانجام بیست سال بعد انحصار آن ضمن امتیاز تأسیس  
بانک شاهی انگلیس در ایران برای مدت هفتاد سال به بارون جولوس رویتر  
اعطاء گردید و مدتی نزدیک به پنجاه سال ثروت وهستی ایران را بفاتر برد  
و مایه سیاه روزی و تباهی این کشور و مردم آن شد ...

که پول نقد و مسكوك بکلی ازمیان مردم رفته و طلا نایاب شده . دخول يك كرور لیره بمملکت بکلی تغییر حالت میدهد . علاوه براین این نوع تغییرات را حکما و عقلای فرنگستان پس از تجربه و تحصیل قرنها از برای تسهیل کار و رفاهیت و فراغت ملت و مملکت و قوت دولت کرده از روی بصیرت و مال بینی به بنای این اصول اقدام کرده اند .

بواسطه این تغییرات روزی کرور کرور لیره در تجارتخانه های لندن کارسازی میشود دست بدست میگردد . اگر دولت نیز شرکتی بکند البته کار معتبر تر و منفعت دولت زیادتر میشود وجه نقد دولت بیکار و لاینفع نمی ماند . فدوی هر چه ملاحظه میکنم شایبه خسرانی نمی بینم بندگان خدایکافی اطراف مسئله را ملاحظه نمایند اگر بی عیب دیدند مراتب را بمرض همایون رسانیده اجازه حاصل فرمایند تا در اینجا به بانیهای بانک اجازه داده شود والا جواب صریح بدهند چون اصرار زیاد در زود رسیدن جواب دارند . آنچه مقرر شود بتوسط تلفراف اعلام بفرمایند ... اگر از جانب اولیاء دولت اجازه داده شود شرط کرده اند که اول راه آهن شاهزاده عبدالعظیم را بدون شرط ضمانت بسازند و مصالح و مباشرین راه را با سرمایه و کارگزاران صرافخانه با هم روانه خواهند کرد و اگر اجازه مرحمت نشود خود بعنوان تجارت آمده بنای صرافخانه خواهند گذاشت .

اگر خدای ایران رضاشاه کبیر را در آخرین روزهای سقوط محتمم سر راه این مملکت قرار نداده بود و آن بزرگ مرد تاریخ سی سال قبل از پایان مدت امتیاز ، حق انحصاری نشر اسکناس را از بانک شاهی باز نمی گرفت و بتشکیل بانک ملی اقدام نمیکرد کسی نمیداند که سر نوشت این مملکت چه بود . (ادامه دارد)